

Øyeblikkets tyranni

Rask og langsom tid i informasjonssamfunnet

Thomas Hylland Eriksen

Oslo: Aschehoug 2001.

Verden har forandret seg en hel del siden denne boken ble skrevet, men det har også vært kontinuitet, og jeg står fremdeles ved hovedsynspunktene i denne boken.

Boken ble utgitt på Aschehoug i januar 2001. Den springer delvis ut av mitt arbeid med prosjektet 07-06-05. Et par korte utdrag følger.

Baksidetekst:

Denne forbløffende og originale bokens påstand er at *langsom tid* burde stå på toppen av enhver ønskeliste i informasjonssamfunnet. Her har småbarnsforeldre, boklesere, pensjonister, fagforeningsfolk, ledere og politikere en felles kampsak.

Ved hjelp av spennende innfallsvinkler, tankevekkende eksempler, svimlende perspektiver og – ikke minst – originale løsningsforslag, gir boken en treffsikker diagnose av den oppjagede tiden vi lever i. Den viser sammenhengene mellom bl.a. ungdomsdyrking og såpeoperaer, e-post og konkurranseutsatthet, utbrenthet og ny teknologi.

Samtidig viser den at noe er i ferd med å gå helt galt. Hvem hadde vel trodd at all den tidsbesparende teknologien – fra filofaxen til e-posten og mobiltelefonen – skulle føre til at alle fikk dårligere tid enn noensinne? Tilgjengeligheten nærmer seg hundre prosent; nå er det *utilgjengeligheten* vi må slåss for, retten til å tenke en tanke som er lenger enn fem centimeter.

Den viktigste årsaken er kanskje at det blir *mer av alt*: Elektroniske medier har ikke gjort at det blir færre bøker. Internett har ikke medført at folk reiser mindre med fly. Fax og e-post har ikke bidratt til at det ringes mindre. Tvert imot stables alt dette og mye annet oppå hverandre. Det som skal skje snart, gjør det vanskelig å konsentrere seg om det som skjer nå.

Øyeblikkets tyranni gir et bilde av en kultur som er i ferd med å bli sin egen verste fiende; hvor utviklingen er i ferd med å bli til innvikling. Alle som kjenner følelsen av at de ikke får gjort det de burde fordi det er noe annet de må gjøre først, trenger denne boken. For å forstå sin samtid og sin egen situasjon, og for å kunne gjøre noe med den.

Innhold

Forord

1 Innledning

2 Informasjonsalderen og dens bivirkninger

3 Bokens, klokkens og pengenes tid

4 Hastighet

5 Mer av alt

6 Stabling

7 Et dagligliv av legoklosser

8 Langsom tid nå!

Henvisninger

1. Innledning

08.21: Scanner forsiden på *Aftenposten* mens jeg venter på grønt lys. En halv-sides annonse lokker med teksten: "Se Norges raskeste tv-program". Tusen takk for omtanken, men det får være.

08.35: Kjøper *Dagbladet* i kantinen. Må ha noe å lese mens jeg venter på heisen.

08.43: Låser meg inn på kontoret. Skrur på datamaskinen. 21 nye e-brev siden i går ettermiddag. Henger frakken på en knagg og henter kaffe.

08.48: Gleder meg til å begynne å skrive. Må bare ta telefonen og sjekke noe på nettet først.

08.53: Finner ikke opplysningen jeg lette etter. Begynner å svare på e-post i stedet.

09.03: Forstår, i et sjeldent glimt av selvinnsikt, at noe må gjøres. Skrur av maskinen, trekker ut telefonkontakten og begynner å notere for hånd."

Men dette er nok, må jeg med skam å melde innrømme, en tilsnikelse. Med unntak av de første, famlende notatene er denne boken i sin helhet skrevet ved hjelp av tekstbehandling. I likhet med andre som er vokst opp med tastaturet som sitt fjerde fingerledd, har jeg problemer med å skrive mer enn et postkort for hånd. Omtrent slik gikk det til: Jeg satt med noen ideer og stikkord, noen elektroniske notater fra foredrag jeg hadde holdt, og en tre–fire korte setninger jeg syntes var slående. Dette smekket jeg opp i et dokument jeg kalte "Øyeblikkets diktatur" (senere ble "diktatur" forandret til "tyranni" etter en konsultasjon med min kone). Så begynte jeg å skrive ut notatene til en slags sammenhengende prosa, samtidig som jeg satte opp mulige disposisjoner for boken som helhet. Da innholdet i dokumentet etter iherdig klipping og liming hadde fått en slags rekkefølge, var det blitt så langt at det begynte å bli uhåndterlig (for meg går smertegrensen ved rundt 30 sider i 12 punkt, eller 80 000 tegn). Så delte jeg det opp i syv filer, én for hvert hovedkapittel. Jeg skrev førsteutkastet til kapittel 3 først, og begynte deretter på kapittel 2. Men så skrev jeg meg opp i et hjørne, forlot kapittel 2 som et trehodet, men haleløst troll, og gikk løs på midtpartiet i kapittel 5 i stedet. Parallelt med skrivegangen førte jeg inn stikkord og strøtanker i de øvrige kapitlene. Helt til siste stund

var det luker, manglende avsnitt, spørsmålstegn og ufullstendige setninger overalt i manus.

I riktig gamle dager fantes det et skarpt skille mellom "kladd" og "innføring". Når man begynte å "føre inn" måtte man vite hvor man skulle, nesten uansett hvilken sjanger man skrev i. Man skulle helst ha et langt, lineært resonnement eller et langt dramatisk forløp i hodet idet man skrev første setning. Når man hadde ført inn, var teksten ferdig. Slik er det ikke lenger, hvilket beskrivelsen ovenfor skulle vise. Nå jobber forfattere assosiativt, hulter til bulter, etter innfall og innskytelser, og strukturen blir fortløpende endret underveis. Tekstbehandlingen har trolig påvirket både tenkemåten og skrivemåten mer enn vi aner, men nøyaktig *hvordan*, er det få som har reflektert over. Ville for eksempel en rotete, men genial bok som Marx' *Kapitalen* ha vært kortere eller lengre, enklere eller mer kompleks dersom forfatteren hadde hatt tilgang til tekstbehandling? Den ville helt sikkert ha vært ryddigere, og – tipper jeg – mindre kompleks. Sannsynligvis minst 25 % lenger. På grunn av skrive- og tenkestilen tekstbehandlingen oppmuntrer til, ville kapitlene og "bøkene" som utgjør *Kapitalen* ha vært mer som klosser stablet oppå hverandre enn som organiske ledd i en lang, sammenhengende, smertefull intellektuell kraftanstrengelse.

Dette har å gjøre med tid og teknologi, hvordan teknologien påvirker måten vi lever i tiden på. Dette kan se ut som store filosofiske spørsmål som krever å bli behandlet med ærbødighet og dype bukk til høyre og venstre i genikatalogen over den moderne tids filosofer. Imidlertid har disse spørsmålene ganske nylig meldt sin ankomst på dørstokken vår, de er blitt en del av hverdagen. Andre halvdel av 90-tallet representerte denne tidens første virkelige *take-off*, og det skal jeg bevise. Derfor kan og bør temaet behandles konkret.

Denne bokens påstand er at informasjonsflommen i vår andpustne tid er i ferd med å tette igjen mellomrommene, med det resultat at livet risikerer å bli en hysterisk serie av overbefolkede øyeblikk, uten noe "før" og "etter", uten noe "her" og "der". Ja, i en viss forstand er til og med "her og nå" truet, for det neste øyeblikket kommer så brått på at det blir vanskelig å verdsette det herværende øyeblikket. Konsekvensene av denne ekstreme oppjagetheten er svimlende, og både fortid og fremtid er truet av øyeblikkets tyranni. Det er datamaskinenes, internetts, tv-satellittenes, flerkanalfjernsynets, tekstmeldingenes, e-postens og e-handelens tid, dette. Når man befinner seg på avsendersiden, er den knappeste ressursen som finnes andres oppmerksomhet. Når man er på mottagersiden, er den knappeste ressursen langsom, sammenhengende tid. Her er det duket for konflikt!

La meg si det slik: Som gutt tilhørte jeg den subkulturen blant barn som var lidenskapelig opptatt av romfart og dinosaurer. (For å fylle ut bildet: Riktignok var jeg verken nærsynt eller overvektig, men til gjengjeld var jeg fregnede og en entusiastisk, men klønete fotballspiller.) Først i senpuberteten forstod jeg at det fantes tusenvis av barn, spredt tynt utover i hele den moderne verden, som hadde hatt det omtrent på samme måte som jeg: de var lei av skolens kjedelige rutiner, hevdet seg dårlig i sport, og henga seg til virkelighetsflukt blant riddere i frodige keltiske middelaldersamfunn, ved nyopprettede romkolonier i Andromeda-tåken og på månen, eller i naturvitenskapens og teknologiens fantastiske verdener.

Av de to fremtidene den populære, ungdomsrettede science fiction-litteraturen (altså ikke den systemkritiske) bar bud om, var det én som ble avlyst midt på 1980-tallet. Da romskipet Challenger eksploderte og hele mannskapet på syv ble drept i januar 1986, følte det som om en tidsalder var over. Romalderen, *the space age*, som forrige generasjons teknoguruer hadde bygget opp enorme forventninger til, var med ett utsatt på ubestemt tid. I dag, en mannsalder etter månelandingen, ligger passasjerfergene til Mars mye lenger inn i fremtiden enn de gjorde den uforglemmelige sommerdagen i 1969, da Neil Armstrong var det første mennesket til å sette bena på månen.

Den andre fremtiden vi ble forespeilet, var dataalderen. For de fleste av oss som vokste opp på 60- og 70-tallet, virket den enda fjernere, og mye mer abstrakt, enn romalderen. Vi hadde knapt sett en datamaskin, men visste at det dreide seg om digre apparater med tykke ledninger og blinkende lys som krevde sitt eget, sterile og godt ventilerte rom, en liten hær av ingeniører og et voksent tilfang av hullkort og papirremser for å fungere. Det var ikke så lenge siden IBMs markedsjef hadde ytret den herostratisk berømte setningen om at verden totalt sett trengte omtrent ti datamaskiner.

Fra slutten av 70-tallet begynte små, etter datidens mål kraftige maskiner å nå markedene — fra produsenter som Apple, Xerox og Commodore. I 1981 ble IBMs "PC" lansert, og bare tre år senere lanserte Apple sin første Macintosh, en maskin utstyrt med mus og et grafisk grensesnitt som senere ble plagiert av Microsoft, og som den dag i dag danner skjermbildet på nesten alle personlige datamaskiner. Omtrent på den tiden var det Jon Bing uttalte at det i løpet av få år ville stå en personlig datamaskin på ethvert kontor, og mange ville til og med ha en hjemme. Mange ristet på hodet over denne dristige spådommen. Få år senere stod det en personlig datamaskin på ethvert kontor, og mange hadde en hjemme. (I 1984 skrev Bing forresten om e-boken, i *Boken er død — leve boken*. Han sa den gangen alt som også ble sagt i mediene om e-boken seksten år senere, da Aschehoug lanserte den første norske e-boken — for øvrig med Bing til stede.)

Omtrent ti år etter at den personlige datamaskinen ble vanlig, fikk internett sitt gjennombrudd. Nå er ytterligere ti år gått, og i dag er det lett å se at dersom den ene fremtiden aldri kom (romalderen), så kom den andre (dataalderen) raskere og mer konsekvensrikt enn noen hadde kunnet drømme om i et gutteværrelse, eller for den saks skyld noe annet sted, på 70-tallet.

Dette er ikke en bok om datamaskiner. Datamaskinene har riktignok en hel del med saken å gjøre, men det ville være en misforståelse å gi dem skylden. Boken handler om informasjonssamfunnet og de merkelige bivirkningene det har ført med seg. Den økonomiske veksten og den tidsbesparende, effektiviserende teknologien har kanskje gjort oss både rikere og mer effektive og gitt oss mer tid til egne aktiviteter, men jeg har lenge hatt en mistanke om at den også — kanskje til og med i enda større grad — har ført til det motsatte. Hvorfor har vi fått dårligere tid og ikke bedre tid, stikk i strid med hva man skulle tro? Hvorfor fører økt informasjonsmengde til mindre begripelse? Hvorfor er det ingen gode fremtidsvisjoner i et samfunn som er besatt av nåtiden og den nære fremtid? Og hvorfor synes vi fremdeles at innlasting av Microsoft Word tar for lang tid? Svaret er for mye kompleksitet av den gale typen, samt den økte omdreiningstakten i kulturens endringsrytme. Mer om dette senere.

Uansett er det mange gode grunner til å glede seg over at vi lever nettopp nå. Vi lever lenger, opplever mer, har jevnt over større livsmuligheter enn tidligere generasjoner hadde. Dette gjelder særlig i de rike landene, men også for mange av verdens fattige. Både levealder og lesekyndighet steg i de fleste av verdens land under det tyvende århundre. Likevel er noe i ferd med å gå galt. Det er vårt tema. La det med en gang være sagt — i tilfelle det fremdeles skulle være uklart — at forfatteren verken er en romantisk sosialist eller en nostalgiker som drømmer om en før- eller tidligmoderne tid der sammenhengene fremdeles var på plass. Jeg har aldri elsket verken Pol Pot, Castro eller Mao, og jeg mistet min uskyld som miljøfundamentalist da jeg i slutten av tenårene oppdaget at jeg likte å bo i en mellomstor og middels skitten by. I utgangspunktet kan forfatterens forhold til ny informasjonsteknologi beskrives som aktivt og entusiastisk, og jeg anser informasjonsalderen for å være en verdig arvtager til industrialderen. Hvordan denne holdningen kan forenes med en grunnleggende kritikk av det rådende mønsteret i vår samtid, må jeg stå til rette for i siste kapittel. Men leseren har ikke lov til å jukse og sjekke siste kapittel først. Dette cellulosebaserte produktet er nemlig tro mot nettopp den kulturelle stilen som er truet: Det er *lineært* og *kumulativt*. Det har en bestemt rekkefølge, og kapitlene er ikke bare tilfeldige klosser stablet oppå hverandre; de henger organisk sammen. Boken *gir inntrykk* av å være skrevet i en bestemt rekkefølge; den etterligner epoken før tekstbehandlingen. Temaet er tidsmessig, men formen — det

resonnerende essay – er utidsmessig og vil kanskje bli bedømt som gammelmodig om en generasjon. Skjønt akkurat dét tillater jeg meg å tvile på.

Vi begynner hovedfortellingen om øyeblikkets tyranni straks, med et raskt sveip over denne nettopp påbegynte tidsalderen; tiden etter den kalde krigen, informasjonsalderen. Den kom så raskt at den beste fremtidsforskningen fremdeles går ut på å gjøre rede for visse sider ved nåtiden. Tredje kapittel trekker så noen utvalgte kulturhistoriske linjer bakover, med vekt på informasjonsteknologiens historie og, ikke minst, dens utilsiktede bivirkninger. Fjerde kapittel tar opp en særlig viktig side ved de siste hundre års historie, nemlig hastighet, for ikke å si akselerasjon: Det aller meste går fortere og fortere, og vi er bare millimetre fra det punkt der et nytt produkt er avlegs i samme øyeblikk som det blir lansert. Tiden blir hakket opp i så små biter at det ikke blir noe igjen av den til slutt. Femte kapittel retter søkelyset mot en spesiell type vekstkurve, nemlig den eksponensielle. Disse kurvene fungerer etter doblingsprinsippet, og så lenge tallene er små, beveger de seg lite dramatisk. På et punkt tar de imidlertid helt av, og nærmer seg gradvis den rette linje oppover, noe som rent faktisk betyr at tiden går mot null! Slike kurver er det mange av for tiden. I sjette kapittel tar jeg opp en merkelig bivirkning av akselerasjonen, nemlig det som kan kalles *stabling*: det underlige faktum at mer og mer av alt mulig dynges oppå hverandre i stedet for å settes etter hverandre i en rekkefølge. Kroneksemlene er flerkanal-fjernsyn og vebben (World Wide Web, eller "verdensveven"), men man kan også gå til avisene og populærmusikken for å finne illustrasjoner på denne særegne formen for overbefolkning. Deretter følger et kapittel som viser hva alt dette betyr i kulturens hverdagsliv: hvordan alt fra seriemonogami og ungdomsdyrking til fleksibilitet i arbeidslivet og nye forbruksvaner kan ses som uttrykk for øyeblikkets tyranni.

Vi snakker her om intet mindre enn et nytt mønster, en ny kode og et nytt sett regler som er i ferd med å ta over kulturen. Derfor er det ikke for ingenting at boken munner ut i noen politiske betraktninger. Det ville være både overforenkende og misvisende å konkludere med at vi må se å ta tiden tilbake; i stedet foreslår jeg at vi bør ta den riktige typen tid tilbake. For å finne ut hva den kan tenkes å gå ut på og hvorfor den er viktig, finnes faktisk ingen annen løsning enn å sette av noen langsomme timer til å lese hele boken. Ellers går det ikke.

Forsmak på boken

I sin uortodokse dagbok, "A Year With Swollen Appendices", skriver den selverklærte ikke-musikeren Brian Eno om trender i den rytmiske populærmusikken de siste tiårene. Frem til midten av 1990-tallet, hevder han, var det mulig å skille mellom tydelige faser og tendenser i pop og rock. Psykedelia, heavy, glam og symforock ble avløst av punk, reggae og new wave, som igjen ble avløst av ska og synthpop. De siste årene er en slik historisk inndeling imidlertid blitt umulig, skriver Eno (og han burde vite det, som gudfar til flere samtidige retninger). Nå har vi i stedet *alt på én gang*: alle tenkelige retro-bølger (nostalgi for alt fra femtitallet til det tidlige nittital) og alle slags blandinger.

Uten å si det i klartekst, retter Eno søkelyset mot et samtidsfenomen som favner langt videre enn populærmusikken, nemlig det vi kan kalle *vertikal stabling*. Alt ligger oppå hverandre på én og samme tid, uten noen bestemt rekkefølge. Det er til enhver tid en masse ståk og spetakkel overalt, men ikke noe av det fører egentlig i noen retning. Det er lett å se tendensen i populære fjernsynsprogrammer (mengder av ytre dramatik, men ingen organisk utvikling), i populære aviser (nyhetsflimrer som ikke informerer) og på World Wide Web (kaskader av rask informasjon uten hode og hale) — enkelte vil endog mene at vertikal stabling også er en god beskrivelse på seriemonogamiet (man begynner på nytt, og på nytt, og på nytt...) og det nye mønsteret i arbeidslivet (gullklokkenes tid er blitt avløst av de rastløse individualisters tid). Øyeblikket er blitt overbefolket, på bekostning av de lange linjer, indre sammenhenger og langsom utvikling.

I en annen, men beslektet sammenheng har teoretikeren og byplanleggeren Paul Virilio advart mot kommunikasjonsteknologiens komprimering av tid-rommet. I og med fremveksten av den satellittbaserte kommunikasjonen — mobiltelefoner, internett, kabel-tv — er vi kommet til et punkt der det ikke lenger finnes forsinkelser, skriver Virilio. Pausene, mellomrommene, ventetiden er borte. Dermed kreves umiddelbare beslutninger overalt, og resultatet kan bli både børskrakk og atomkrig, for å sette det på spissen (noe Virilio i høy grad gjør).

Kritikken mot hastighet er ikke noe nytt; den er like gammel som moderniteten selv. Da de første dampogene kom, var mange bekymret over hva deres voldsomme fart ville gjøre med den menneskelige psyke. Det nye er at spredningen av mobile telekommunikasjoner, internett og beslektede herligheter (som MP3), er i ferd med å fylle inn alle mellomrommene. Før epostens tid var det akseptabelt å vente en uke eller to før man fikk svar på brev. Man kunne bruke ventetiden til noe fornuftig. Nå trommer vi utålmodig i bordplaten etter et døgn. Før fikk mediebrukerne de siste nyhetene tidlig på

kvelden. Nå kan man få dem hele tiden på WAP-telefonen sin, og i forrige uke ble en ny mobiltelefon *med innebygget MP3-spiller* lansert. Så kan man være trygg på at stillheten og pausene ikke blir for trykkende. At det skjer noe hele tiden, er selvfølgelig en garanti for at ingenting skjer.

Vi har nettopp forlatt et århundre da sigaretten erstattet pipen, cornflakes'en erstattet grøten, telefonen erstattet visitten og heisene ble utstyrt med knapper som fikk dørene til å lukke seg et par sekunder raskere enn ellers. Når det er borgerkrig i Rwanda eller opptøyer i Zimbabwe, stoler vi med den største selvfølgelighet på at mediedekningen er direkte. Mens motene tidligere lå noen uker og måneder etter Paris, ligger vi for tiden ca. fire minutter etter Manhattan. Og forsinkelsen krymper, her som på andre områder. Når alt skal presses inn i en hylende, intens samtidighet, øker naturligvis mengden av opplevelser. Men alt har sin pris. I dette tilfellet består kostnaden blant annet av at både fortid og fremtid forsvinner ut av synsfeltet, at vi får en tid der alt står stille i rasende fart.

Denne spalten er med skam å melde skrevet på under tyve minutter. Jeg må nemlig rekke et fly.

PS: <http://www.070605.com>